

המכללה לביטחון לאומי
מחזור מ"ו, 2018-2019

השפעת מערכת החינוך החרדית על תעסוקת גברים חרדים

מגיש: איל ארגוב (ת.ז. 033697384)
מנחה אקדמי: דר' נרי הורוביץ

אפריל 2019

תוכן העניינים

1	מבוא
3	פרק ראשון : מיומנויות היסוד של הגברים החרדים
5	פרק שני : מערכת החינוך החרדית
10	פרק שלישי : השכלה גבוהה
14	סיכום והמלצות מדיניות
	ביבליוגרפיה

מבוא

אופן שילובה של האוכלוסייה החרדית בחברה הישראלית הוא אחת הסוגיות הכלכליות- חברתיות החשובות העומדות בפני המדינה. זאת בשל התבדלותן מהחברה מחד גיסא, והגידול המהיר בחלקן באוכלוסייה מאידך גיסא. האוכלוסייה החרדית מהווה היום כ-8% מהאוכלוסייה בגילי העבודה העיקריים (25-64). בשל פרוץ הילודה הגבוה אצלם, חלקה של האוכלוסייה החרדית צפוי לגדול משמעותית בעשורים הקרובים. על פי הערכות הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בשנת 2065 יהוו החרדים כרבע מהאוכלוסייה בגילי העבודה העיקריים (פראן וקלינגר, 2018). אחת מנקודות ההתבדלות המרכזיות של האוכלוסייה החרדית, היוצרות מתח מול שאר החברה, היא מיעוט השתתפותם של הגברים החרדים בשוק העבודה. שיעור ההשתתפות שלהם עומד על כ-55% לעומת כ-90% בקרב יהודים לא-חרדים (הפערים בקרב הצעירים גדולים אף יותר). יתרה מכך, אלו שעובדים הם בעלי פרוץ עבודה נמוך ובהתאם גם שכרם השעתי נמוך ביחס לאוכלוסייה היהודית הלא-חרדית. זאת ועוד, שיעור גבוה יחסית של גברים חרדים שעובדים עושים זאת במשרות חלקיות. לשילוב זה השלכות שליליות ברמת הפרט החרדי, ובעיקרן עונני, והשלכות ברמה החברה הישראלית – פגיעה בהכנסה הכלכלית המשקית ובגביית המסים.

עבודה זו תדון באחד מהגורמים המרכזיים לתת-התעסוקה של הגברים החרדים: החינוך וההשכלה. העבודה תראה כיצד מערכת החינוך החרדית מוציאה מקרבה בוגרים בעלי מיומנויות נמוכות המשליכות בשלב מאוחר יותר על יכולתם של הגברים החרדים להשתלב בשוק העבודה. בנוסף, העבודה תדון גם בניסיון של העשורים האחרונים לגשר על פערי היכולות באמצעות רכישת השכלה גבוהה.

מסלול חייו החינוכי של צעיר חרדי טיפוסי משקף את ההשקפה החרדית הדוגלת בלימוד תורה כערך עליון. בסביבות גיל שש הילד החרדי יחל ללמוד "בתלמוד תורה" שימשך עד כיתה ח'. במרבית השנים הללו הילדים ילמדו, לצד לומדי הקודש, גם לימודים כלליים (תוכנית ליבה), אך זאת בהיקף חלקי וברמה שהיא נמוכה מהחינוך הממלכתי. לאחר בית הספר היסודי הנער החרדי יעבור ללמוד "בישיבה קטנה" שהיא המקבילה לתיכון במערך החינוך הממלכתי. מכאן ואילך, עד אשר הצעיר יבחר לעזוב את המסגרת החרדית, הוא ילמד על פי רוב רק לימודי קודש. בתום כשלוש שנים של לימודים בישיבה קטנה, עוברים הצעירים החרדים "לישיבות הגדולות", שם ילמדו לימודי קודש עד למועד חתונתם. לאחר החתונה, הגבר החרדי יעבור ללמוד "בכולל".

חוק חינוך ממלכתי 1953 וחוזרי מנכ"ל נלווים מגדירים שלושה סוגים של מוסדות לימוד:

1. **מוסדות חינוך ממלכתיים** – אלה המוסדות ששייכים למדינה, זוכים ממנה ל-100% תקצוב, ותוכנית הלימודים שלהם מתווה על ידי משרד החינוך.
2. **מוסדות חינוך "מוכרים שאינם רשמיים"** – מוסדות אלה אינם מוחזקים על ידי המדינה, אך מוכרים על ידה. הם נועדו לתת לתלמידיהם תפיסות ערכיות אחרות מאלו של המוסדות הרשמיים. התנאי להכרה במוסדות אלה הוא קיומה של תוכנית ליבה שמהווה 75% משעות לימוד הליבה במוסדות הרשמיים. כמו כן, על המוסדות להגיע לרמת ההישגים הנדרשת במוסדות הרשמיים. חוק חינוך ממלכתי וחוזר מנכ"ל משרד החינוך קובעים שמוסדות אלה יקבלו 75% מתקציבם של מוסדות רשמיים; אך נקבע גם חריגים לכלל זה - מוסדות של החינוך העצמאי ומעיין החינוך התורני הממומנים בשיעור של 100% מתקציב המוסדות הרשמיים. ב-2013 היה ניסיון להתנות את היקפי התקצוב לזרם המוכר שאינו רשמי ביותר לימודי ליבה. אולם, מגמה זו התהפכה בהסכמים הקואלציוניים של 2015.
3. **מוסדות פטור** - מוסדות אלה אינם מוחזקים על ידי המדינה. הפנייה הגדולה לקבוצת מוסדות אלו החלה בשנות ה-80, והיום זהו הזרם הגדול ביותר בקרב הבנים (הורביץ, 2016). בחוזר המנכ"ל לתוכנית היסוד בחינוך **היסודי** נקבע כי תלמידי מוסדות הפטור חייבים בלימוד של 55% לפחות מתוכנית הליבה. בחוזר המנכ"ל לתוכנית היסוד בחינוך **העל-יסודי** נקבע כי תכנית הליבה חלה על כל התלמידים במערכת החינוך העל-יסודי, והיא תנאי מוקדם לקבלת תקצוב ממלכתי. אולם, החוזר אינו מפרט מהו היקפה של תכנית הליבה הנדרש ממוסדות הפטור בחינוך העל-יסודי. החוזר מסתפק בציון העובדה כי מוסדות חינוך המלמדים פחות מ-75% מתוכנית הליבה לא יוכרזו כמוסדות מוכרים, ולא יתוקצבו ככאלה, וכי "במקרים חריגים אפשר יהיה לקבל פטור מלימודי חובה מכוחו של סעיף 5 לחוק לימודי חובה, התש"ט-1949". ההנחיות שפורסמו בדבר התנאים למתן פטור אינן כוללות דרישה ללימוד תכנית הליבה במוסדות הפטור. בשנת 2008, במענה לדיון בבג"ץ בנושא לימודי ליבה במערכת החינוך החרדי, חוקק חוק מוסדות תרבותיים-יחודיים 2008 אשר למעשה החליף את "מוסדות הפטור" שהיו נהוגים עד אז. מוסדות אלה זוכים למימון של 60% ואינם מלמדים לימודי ליבה בשלב העל-יסודי (הרחבה על כך בפרק השלישי).
בהמשך העבודה, הפרק הראשון ידון במיומנויות היסוד של הגברים החרדים. הפרק השני יסקור את מערכת החינוך החרדית וכיצד זו יוצרת את פערי המיומנויות העתידיים. הפרק השלישי יתרכז מצבם של הגברים החרדים במערכת ההשכלה הגבוהה. בפרק הסיכום יוצעו המלצות מדיניות ביחס למערכת החינוך וההשכלה הגבוהה עבור חרדים.

פרק ראשון: מיומנויות היסוד של הגברים החרדים

לאחרונה החלה ישראל להשתתף בסקר PIAAC. זהו סקר מקיף שנערך במדינות OECD רבות בו נדגמים בוגרים (גילי 16 ומעלה) בנבחנים במבחנים הבודקים את מיומנויות היסוד שלהם בשלושה תחומים: בתחום הכמותי, בתחום הקריאה (בשפת האם) ובתחום פתרון בעיות בסביבה מתוקשבת. לוח 1 מסכם את הציון הממוצע במבחנים האמורים לפי מספר חתכים וביניהם – מגזר אוכלוסייה, קבוצת גיל, מצב תעסוקתי ועבר בשירות צבאי.

לוח 1: הציון הממוצע במבחני מיומנויות יסוד של גברים חרדים וגברים יהודים שאינם חרדים, לפי תחום, קבוצת גיל, תעסוקה ושירות צבאי, 2013-14

א. מיומנות בתחום הכמותי				
מבוגרים (41-64)		צעירים (16-40)		
יהודים לא-חרדים	חרדים	יהודים לא-חרדים	חרדים	
251	246	274	261	סה"כ
259	261	275	253	עובדים
215	230	269	266	לא עובדים
259	253	281	268	שירתו בצבא
215	239	249	260	לא שירתו בצבא

ב. מיומנות בתחום הקריאה				
מבוגרים (41-64)		צעירים (16-40)		
יהודים לא-חרדים	חרדים	יהודים לא-חרדים	חרדים	
247	248	275	257	סה"כ
254	254	276	246	עובדים
215	241	272	264	לא עובדים
254	245	280	258	שירתו בצבא
213	250	256	257	לא שירתו בצבא

ג. מיומנות בפתרון בעיות בסביבה מתוקשבת				
מבוגרים (41-64)		צעירים (16-40)		
יהודים לא-חרדים	חרדים	יהודים לא-חרדים	חרדים	
263	249	292	265	סה"כ
265	256	292	250	עובדים
252	234	291	275	לא עובדים
269	250	295	274	שירתו בצבא
232	246	278	263	לא שירתו בצבא

המקור: סקר מיומנויות בוגרים (פיאא"ק).

מהלוח עולים מספר ממצאים. ראשית, מיומנויות היסוד של הגברים החרדים נמוכות מאלה של יהודים לא-חרדים; ההפרשים נעים בין מספר נקודות בודדות לבין למעלה מעשרים נקודות, כאשר באופן גס נקודה במבחן מתואמת עם 0.2 אחוזים נוספים בשכר (לאחר פיקוח על מאפיינים אישיים ורמת הלימודים הפרומאליים). ההפרשים בין חרדים ליהודים לא-חרדים גדולים יותר בקרב הצעירים (בני למטה מ-40) לבין המבוגרים. יתכן שזה מבטא את העובדה שלפני מספר עשורים לימודי ליבה היו מקובלים יותר בחינוך החרדי (בעיקר בערים החדשות המעורבות). שנית, בקרב החרדים הצעירים, בשונה משאר הקבוצות, אלה שלא עובדים מיומנים יותר מאלה שכן עובדים. יתכן שהדבר משקף את זה שבקרב החרדים המוכשרים יותר מסוגלים גם יותר בתחום לימודי התורה ולכם נשארים בעולם הישיבות. לבסוף, בקרב החרדים, כמו הלא-חרדים, אלה ששירתו בצבא הם בעלי מיומנות גבוה יותר, מלבד בתחום הקריאה.

מיומנויות היסוד הנמוכות של הגברים החרדים מתבטאות ביכולת ההשתכרות שלהם. לוח 2 מציג את פערי השכר של החרדים, בהפרדה בין נשים וגברים, ביחס ליהודים לא-חרדים בשנת 2014 תוך בקרה על גורמים שונים. מהשורה הראשונה המתייחסת לגברים חרדים עולה ששכרם החודשי הממוצע (הגולמי) של הגברים החרדים נמוך בכ-60% מיהודים לא חרדים (עמודה 1 בלוח 2); גם אחרי התחשבות בהיקף שעות העבודה, השכר לשעת עבודה נמוך בכ-33% (עמודה 2 בלוח). פער שכר דומה נשמר גם אחרי בקרות על מאפיינים אישיים סטנדרטיים כגיל, נישואין ומחוז מגורים (אינו מדווח בלוח). כ-2/3 מפער השכר הנייל מוסבר על ידי תעודת הלימודים האחרונה של הפרטים (עמודה 3). כלומר, ניתן לאפיין שמרבית פער השכר (השעתי) בין גברים חרדים ליהודים לא-חרדים נובע מאי-רכישת השכלה המתאימה לשוק העבודה. כמחצית מפער השכר השעתי שנותר אצל גברים חרדים לאחר התחשבות בתעודת הלימודים (כ-12%) מוסבר על ידי מיומנויות הבסיס הנמוכות של החרדים. כלומר, מיומנות הבסיס של חרדים נמוכות משל יהודים לא חרדים גם כאשר משווים בין חרדים ליהודים לא-חרדים בעלי תעודת לימודים דומה וזה מסביר חלק מפערי השכר (עמודה 4). כלומר הבעיה אינה רק בבחירת מוסד הלימודים אלא גם במה שהוא או הסביבה מקנה לחרדים. פערי השכר שנותרים אחרי פיקוח על תעודת לימודים והמיומנויות נמוכים – כ-6%. תוצאות דומות מתקבלות גם כאשר מפקחים בנוסף על ענף כלכלי (העמודות 5 ו-6 בלוח).

לוח 2: פערי השכר של גברים חרדים¹ ביחס ליהודים לא-חרדים על פי רגרסיות שכר שונות (מבוסס על נתוני סקר הוצאות 2014, גילאי עבודה עיקריים)

שכר שעותי (מפקחים על גיל, נשוי, מחוז מגורים, <u>תעודת לימודים</u> , <u>ענף כלכלי</u> ו <u>מיומנויות</u>) ²	שכר שעותי (מפקחים על גיל, נשוי, מחוז מגורים, <u>תעודת לימודים</u> ו <u>ענף כלכלי</u>)	שכר שעותי (מפקחים על גיל, נשוי, מחוז <u>תעודת לימודים</u> ו <u>מיומנויות</u>) ²	שכר שעותי (מפקחים על גיל, נשוי, מחוז מגורים ו <u>תעודת לימודים</u>)	שכר שעותי (גולמי)	שכר חודשי (גולמי)	גברים
-0.067	-0.115**	-0.058	-0.121**	-0.329***	-0.588***	

מובהקות ברמה של: * 10%, ** 5%, 1%

¹ זיהוי על פי הגדרה עצמית.

² שילוב של נתונים מסקר הוצאות וסקר פיאה"ק ולכן אין תוצאות לבדיקת מובהקות.

כושר השתכרות נמוך יכול להיות חסם כניסה לשוק התעסוקה בפני צעיר חרדי שאינו מוצא את עצמו מתאים להמשיך בעולם הישיבות, שכן ברמות השכר הנמוכות מוטב להתבסס על קצבאות אברך ועבודות מזדמנות. גברים חרדיים הנכנסים לשוק העבודה נתקלים בקושי במפגש שלהם עם הטכנולוגיה (שימוש במחשב וכדומה) ובאי-ידיעת השפה האנגלית (קלעגיי ובראון-לבינסון, 2017, עמ' 33-34). הפערים המשמעותיים הללו מתחילים להיצבר כבר בשנות הילדות וההתבגרות בהם הצעירים הישראלים רוכשים, במשך שנות לימודיהם, ערכים וכלים המכוונים ליכולתם להשתלב בחברה ובכלכלה הישראלית, ואילו החינוך החרדי מוכוון להגשמת תכלית חברת הלומדים. המדיניות הציבורית הנוכחית מנסה לגשר על הפערים שנפערו באמצעות מערכת ההשכלה הגבוהה. בפרק הנוכחי דן במערכת החינוך הציבורי החרדי וכיצד זו חוסמת את כניסתם העתידית של בוגריה לשוק העבודה. לאחר מכן יתוארו תהליכי ההתפתחות במערכת ההשכלה הגבוהה עבור הציבור החרדי ואת הקשיים הקיימים בה.

פרק שני: מערכת החינוך החרדית

א. החינוך היסודי

שנות הלימוד היסודי הן השנים בהן התלמיד הישראלי מקבל את הכלים הבסיסיים שלו להמשך לימוד המאפשר שילוב מוצלח בחברה והכלכלה הישראלית. אלה כוללים לימוד עברית, חשבון, מדעים, תנ"ך, אנגלית וחינוך גופני המוגדרים בתוכנית הליבה שמוציא משרד החינוך. התוכנית מהווה בין 40% ל-60% מלימודי הילדים בהתאם לדרגות הכיתה השונות.

השאיפה האולטימטיבית בחברה החרדית ללימוד תורה כערך עליון מאירה פניה כבר במערכת החינוך היסודי של החברה החרדית. אומנם ישנה חובה ללמד גם לימודי ליבה בשלב היסודי של החינוך החרדי. במהלך העשור הקודם אף חלה התרחבות בהיקף הכנסת לימודי ליבה בחינוך היסודי. אולם ניכר בה בעיות של מחסור בחלק מתחומי הלימוד, רמת לימודים ירודה והעדר מערך פיקוח יעיל על קיום הוראות החקיקה של קיום לימודי יסוד כתנאי לקבלת תקציבים (בג"ץ המרכז לפלורליזם יהודי, עמ' 50-51).

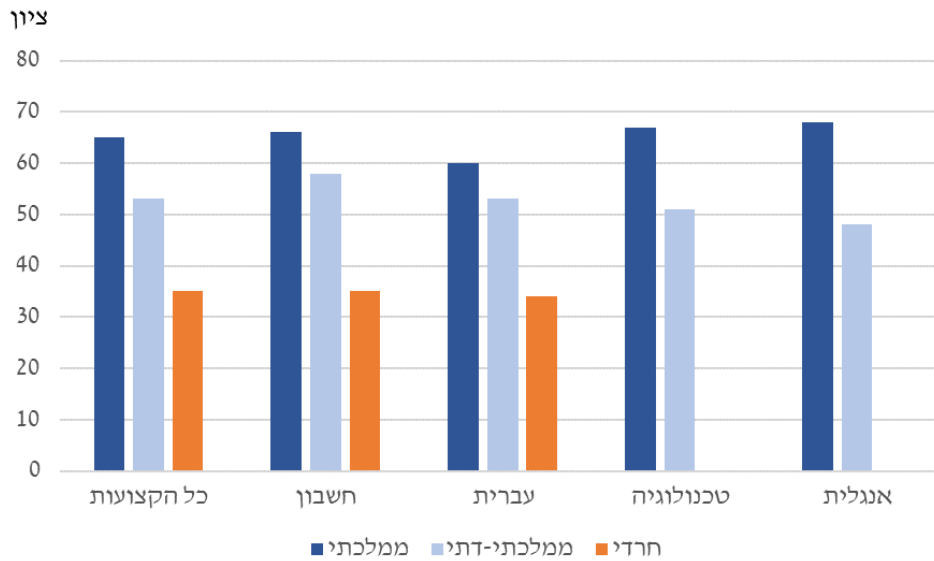
הבעיה המרכזית במערכת החינוך היסודית החרדית מתרכזת, כאמור, בהיקפן של לימודי הליבה וברמתן. אומנם במרבית מוסדות "תלמוד התורה" עד כיתה ו' ילמדו התלמידים את מרבית תוכנית היסוד; אך זו לא תכלול אנגלית כאשר רבים מהתלמידים החרדיים יסיימו כיתה ח' שהם בקושי יודעים את אותיות ה-a,b,c. על פי דו"ח שנערך עבור צוות ממשלתי לקביעת מדדים ויעדים לתוכניות תעסוקה, כ-42% מן הבנים החרדים אינם נחשפים לאנגלית ולמקצועות המדעים כלל.¹ נוסף, במוסדות החרדים לא ילמדו מחשבים; אומנם מקצוע זה אינו חלק מתוכנית הליבה, אך במרבית החינוך הכללי ישנו רכיב של לימוד ממוחשב מאחר וזו מקנה מיומנות חשובה לחיים הבוגרים. לימודי הקודש שמקבלים קדימות נלמדים במוסדות החרדים בשעות הבוקר, כאשר לימודי החול נלמדים על פי רוב בשעות אחר הצהריים (זיכרון, 2014, עמ' 154). התוצאה היא שרמת הלימודים נמוכה ביחס לזרם הממלכתי. תלמידי כיתות ז'-ח' ילמדו כמעט ורק לימודי קודש.

עדות לרמת הלימודים הנמוכה ניתן למצוא בתוצאות מבחני מיצ"ב (איור 1). המוסדות החרדים משתתפים במבחנים באופן חלקי. הישגיהם של התלמידים נמוכים משמעותית משאר הזרמים גם בעברית וגם בחשבון. נציין כי אומנם המבחנים אינם לגמרי ברי השוואה והכיסוי בחברה החרדית אינו מלא – אך ככל הנראה הפערים בהחלט משקפים את רמת ידיעותיהם של התלמידים.

¹ ראו המשרד לפיתוח הפריפריה, הנגב והגליל ומשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים (2017).

איור 1: תוצאות מבחני מיצ"ב 2015 לפי זרמי חינוך

נתונים: מדלן. המקור: חי, שחר (2016). מפת החינוך: דתיים וחרדים משתרכים במיצ"ב. 13.4.2016 Ynet.

ב. חינוך על-יסודי

המעבר לחינוך על-יסודי בחברה החרדית – החל מכיתה ט' – מסמן ביתר שאת את השאיפה האולטימטיבית והעילאית של לימוד תורה, במיוחד בקרב הזרם הליטאי. מרביתם המכריע של הבנים החרדים (93%) לומדים במוסדות תרבותיים-יחודיים המכונים גם "ישיבות קטנות" (הורביץ, 2016, עמ' 25)². מוסדות אלה בדרג העל-יסודי פטורים מלימוד תוכנית ליבה וזוכים למימון של 55% מהמוסדות ממלכתיים. רק 1% מהגברים החרדים הבוגרים מסיים תיכון כך שהוא עומד בתנאי הסף לאוניברסיטאות ללא צורך במכינה³.

הן "הישיבות הקטנות" והן "הישיבות הגדולות" מאופיינות ברמות שונות כאשר בראשן עומדות ישיבות העילית. הביקוש לישיבות אלה רב מאוד שכן הוא מסמן מעמד חברתי ממדרגה ראשונה ובשלב מאוחר יותר נותן יתרון בקבלת שידוך. לתלמידים המובחרים הלומדים בישיבות הטובות יש נטייה הרבה יותר עמוקה להתמדה ממושכת בלימודי קודש מאשר בישיבות האחרות, ויחסם של תלמידי הישיבות הללו ללימודי מקצוע ופרנסה נמוך במיוחד (לופו ומלחי, 2012). מרביתם של הבנים החרדים כבר רואים שלב זה כחלק עמוק ונטוע בהגשמת התכלית העילאית של לימוד תורה. רק 20%-30% מבחורי הישיבות אינם רואים את עתידם במסלול "תורתו אומנותו" והם מבקשים ללמוד מקצוע או תואר אקדמי שיפרנס אותם בעתיד (לופו ומלחי, 2012, עמ' 4). שיעור זה אף קטן משיעור

² נציין שמתוך כלל התלמידים במערכת החינוך החרדית העל-יסודית, 54% לומדים בחינוך המוכר שאינו רשמי, 43% בתרבותי ייחודי וכ-3% בישיבות תיכוניות חרדיות ומוסדות לבנים המגשימים לבגרות.

³ ראו המשרד לפיתוח הפריפריה, הנגב והגליל ומשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים (2017).

הגברים החרדים שימצא עצמו בסופו של דבר בשוק התעסוקה. כלומר, חלק ניכר מתלמידי הישיבות שימצאו עצמם בעתיד בשוק העבודה – מסויג ממנו ומלימודים שיעזרו לו בעתיד להשתלב בשוק כבר בגיל נעוריו.

רבים בחברה החרדית מבינים את הבעיה שהעדר השכלה כללית ובכללה לימודי אנגלית משיטים על ילדיהם. אולם, התחרות העמוקה על המקום בישיבות העילית, מצמצמת עד מאוד את יכולתה המעשית של משפחה חרדית לבחור להעניק לבניה לימודי חול כלשהם, לצד לימודי קודש, מחוץ למערכת החינוך (למשל באמצעות חוגים וולונטריים). כך למשל, באחד הראיונות שקוימו לצורך עבודה זו תוארה סיטואציה בה משפחה חרדית מכירה בכך שחשוב לחשוף את בנם לשפת האנגלית על מנת לאפשר לו חופש פעולה עתידי (לצאת מכלא השפה העברית). מאחר ומוסדות החינוך החרדים הרגילים לא מעניקים זאת, האפשרות הרלוונטית היתה יכולה להיות חוג וולונטרי כלשהו. אולם, בראיית הוריו, נוכחות הנער בחוג כזה עלולה להסיח את ריכוזו מלימוד הגמרא, להטיל דופי על הנער והמשפחה, ובכך לפגוע ביכולתו להתקבל לישיבה חרדית ברמה גבוהה ובסיכוייו לזכות במעמד תורני. אנקדוטה זו מעידה על בעיית שיווי משקל – ברמת הפרט יש תמריץ שלילי חזק מאוד כנגד הענקת לימודי חול באופן וולונטרי שכן היא פוגעת במעמדו התורני (שהיא התכלית העילית, בוודאי בחברה הליטאית) של הבחור החרדי. פרט כזה כן היה נשכר אילו אותו מקצוע חול (אנגלית בדוגמא לעיל) היה מוכל באופן רוחבי בכל החברה. כלומר – שהלימוד שלו ברמת הפרט לא היה פוגע בתחרותיות של הפרט על מקום בעילית החברה החרדית.

לצד בעיית העדר לימודי הליבה המוכרת ועליה מושם דגש רב בשיח על החינוך החרדי, ישנה בעיה נוספת של אוריינות הלמידה (ראיון עם הרב בצלאל כהן, 5.2.2019). אופן הלימוד בישיבות החרדיות – המתרכז בלימוד ופלפול בגמרא – הוא שונה מאשר מוסדות ממלכתיים. ישנו מעט לימוד פרונטלי, מעט מבחנים, אין מטלות כתיבה או הצגה בכיתה. התוצאה היא שבוגרי הישיבות אינם מיומנים בכתיבה (וגם אם יודעים לכתוב, העברית לא תקינה), בהצגה, בהגשת מטלות ובביצוע מבחנים. הבחורים החרדים נאלצים להתמודד עם קושי זה ביום בו בוחרים ללכת ללמוד באקדמיה הישראלית הדורשת מיומנויות אלה. הקושי הגדול ביותר שלהם יהיה במקצועות רבי מלל (מדעי המדינה, היסטוריה וכדומה). מערכת החינוך החרדי במצבה הנוכחי תתקשה לטפל בעצמה בבעיה זו שכן אחוז גבוה מאוד מאנשי ההוראה בחברה החרדית כלל לא למדו הוראה בעצמם.

מסגרות החינוך החרדיות אינן פשוטות כלל ללומדיהן. הן דורשות שעות לימוד רבות והתמסרות ללימוד הגמרא. לחלק מהבחורים החרדים המסגרת טובה, הם מצליחים בה וימשיכו אחריה לישיבה גדולה וכולל. לאחרים המסגרת אינה באמת מתאימה, חלקם ישרדו וימשיכו עוד מספר שנים וחלקם ינשרו. את קבוצת הנושרים אפשר לזהות עוד לפני כיתה ח' (ראיון עם הרב בצלאל כהן, 5.2.2019). האלטרנטיבות העומדות בפניהם אינן רחבות.

אחת מהאפשרויות היא פנייה לישיבות תיכוניות, כדוגמת "היישוב החדש" בתל-אביב, בהם יש שילוב של לימודי קודש ולימודי חול, ותלמידיהם ניגשים בתום הלימודים לבחינות בגרות חיצוניות של משרד החינוך. בשנים האחרונות ישנה עלייה במספר הלומדים בישיבות תיכוניות מ-500 בשנת 2005 לכ-2000 כיום (על פני ארבעה מחזורי גיל) המהווים כ-5% מהבנים החרדים. בדרך כלל תלמידי מוסדות אלה משיגים בבחינות החיצוניות ציונים גבוהים, ואחוזי ההצלחה אינם נופלים מאלו של החינוך הממלכתי והממלכתי-דתי. אומנם בוגרי הישיבות עוברים בדרך כלל ללמוד אחרי זה בישיבות "הגדולות" משיקולים חברתיים, אך חלקם עוברים כעבור שנים אחדות ללמוד במוסד אקדמי או במכללה לסטודנטים חרדים. צעירים אלו מסוגלים להשתלב בהצלחה במערכות הכלכליות ובשוק העבודה במידה שווה לזו של צעירים אחרים בחברה הישראלית (לופו ומלחי, 2012, עמ' 14).

חרף תמונת ההתרחבות במסלול זה, הם עומדים בפני מספר קשיים מובנים. במוסדות אלה שכר הלימוד הגבוה במיוחד, והוא יכול להגיע ל-30,000 ₪ בשנה. אומנם הם מקבלים מקופת המדינה תקצוב דומה למוסדות ממלכתיים, אך הם נדרשים לתשומות רבות יותר. הם נדרשים לשעות לימוד כפולות (גם קודש גם בגרות) וכהשלכה הם מקיימים גם מפעל הזנה. עלויות התפעול שלהם גבוהות גם ביחס לישיבות קטנות מאחר והם נדרשים ליותר שעות הוראה פרונטליות ולמורים במקצועות ליבה ששכרם גבוה יותר ביחס למלמדי קודש. מאחר ומוסדות אלה אינם משרתים אינטרס סקטוריאלי, קשה להם יחסית לגייס תרומות לשם מימון פעילותם.

פרק שלישי: השכלה גבוהה

שני הפרקים הקודמים דנו במוסדות החינוך החרדיים; מוסדות שרוב ייעודם להעניק לתלמידיהם לימודי קודש. חלק מהגברים החרדים ילמדו במוסדות אלה מרבית חייהם. המוצלחים מבחורי הישיבות יזכו במשרה תורנית בישיבה שהיא פסגת המעמד בחברה החרדית. הפרק הנוכחי ידון באפשרויות ההשכלה הגבוהה עבור הגברים החרדים. אפשרות שיפנו אליה חרדים המעוניינים לעזוב את עולם הישיבות לטובת השתלבות בעולם התעסוקה, ובפרט במקצועות שאינם צווארון כחול גרידא.

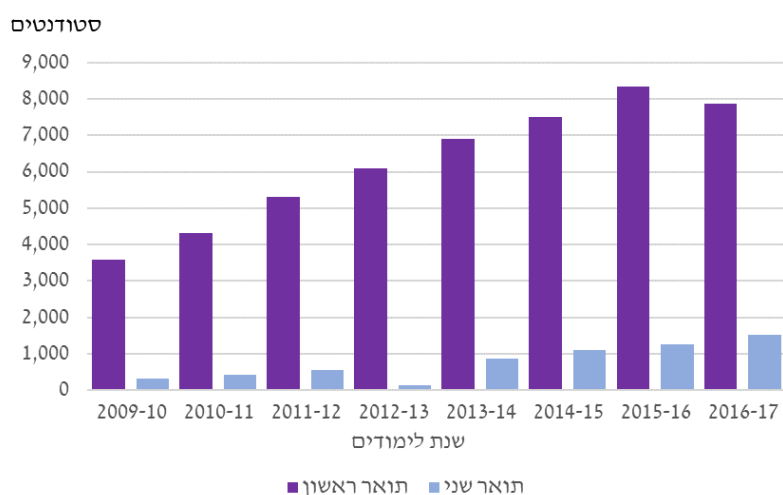
אחד המאפיינים של החרדיות במזרח אירופה של המאה ה-19 היה ההתנגדות לתנועת ההשכלה (לופו, 2003, פרידמן, 2006). לכן שילוב חרדים במוסדות השכלה גבוהה בישראל נראה שנים ארוכות לא סביר (דומב, 2004). חרף הנורמה, יזמים חרדים הקימו ב-1969 בית ספר לטכנולוגיה (בגי"ט) עם עקרון הפרדה מגדרית. אולם הוא לא הצליח למשוך אליו אוכלוסייה חרדית עקב התנגדות למוסד והיעדר רקע מתאים ללימודים טכנולוגיים (מלאך, כהן וזיכרמן, 2015, עמ' 35). החל מ-1999 אישרה המועצה להשכלה גבוהה הקמה של מספר קמפוסים המותאמים לאוכלוסייה החרדית: המכללה החרדית ירושלים, מבח"ר (המכללה החרדית בני ברק) והקמפוס החרדי בקריית אונו (2003) שהפך פופולרי – מוסד שאינו מתוקצב אך התלמידים הנרשמים אליו מקבלים מלגות מקרנות שהמדינה שותפה להם (מלאך, כהן וזיכרמן, 2015, עמ' 36-37). שנת 2012 נחשבת נקודת מפנה באקדמיזציה של הציבור החרדי. בשנה זו נקבעה מדיניות לאומית ורוכזו מאמצים להקמת מרכזי חינוך חרדיים (מח"רים), על מנת להאיץ את השתלבות האוכלוסייה החרדית במערכת הלימודים הגבוהים (הורביץ, 2016, עמ' 35). בשנת 2013 כבר עמדו לרשות הסטודנטים כעשרים מוסדות לימוד במערך מגוון של לימודים גבוהים, המאופייין בשונות רבה ברמה האקדמית. כלומר, מדיניות הציבורית היתה לאפשר לגברים החרדים המעוניינים לצאת מעולם הישיבות למסגרת לימודים אקדמית המתאימה לצרכיהם, תוך תקווה כי יצליחו לגשר על המחסור בכלים לימודיים שצברו בשנותיהם במוסדות החינוך התורניים.

תהליך זה הצליח להביא לגידול במספר הסטודנטים החרדים (איור 2) ולווח במגמת עלייה בשיעור בעלי ההשכלה הגבוהה בחברה החרדית. שיעור הגברים החרדים בעלי התואר והסטודנטים בגיל 20+ עלה מ-15% ב-2007 ל-19% ב-2014⁴ (מלאך, כהן וזיכרמן, 2015, עמ' 36-37). רוב הסטודנטים החרדים נשענים על מלגות לימוד (חלקן במימון ממשלתי), ובשל העדר הבסיס הלימודי מהתיכון ותעודת הבגרות, הם נזקקים לרוב לעבור מכינה קדם אקדמית. במסלול הקבלה דרך מכינה מספר בעיות מובנות. ראשית, הלימודים במכינה מקנים תעודה התקפה רק באותו מוסד אקדמי. שנית, המכינה מותאמת למקצוע שאותו

⁴ המספר המקביל בקרב יהודים לא חרדים הוא 44%.

עתידי התלמיד ללמוד. אולם בשלב זה של חייהם הגברים החרדים הרבה פעמים חסרים את הרקע הדורש על מנת להכריע נבונה במקצוע הלימודים הרצוי להם. לבסוף, היקף הלימודים במכינה אינו מאפשר לסטודנט לעבוד או ללמוד לימודים תורניים באותה עת (מלאך, כהן וזיכרמן, 2015, עמ' 86).

איור 2: סטודנטים וסטודנטיות חרדים במוסדות להשכלה גבוהה, לפי תואר (שנת הלימודים תש"ע-2009/10 עד תשע"ז-2016/17)

המקור: מלאך וכהנר (2018).

בחינה של מספר הסטודנטים בעשור האחרון מעלה חשש כי חלה תפנית לרעה במגמה שתוארה לעיל. בשנת הלימודים 2016/17, לצד המשך עלייה במספר האברכים, חלה לראשונה דריכה במקום במספר הסטודנטים החרדים הכולל (איור 2). הדריכה במקום היא תוצאה של ירידה במספר הסטודנטים במכללות, ובכללן המכללות לחינוך. גורם נוסף לירידה היה הפחתת התמיכה של המועצה להשכלה גבוהה והועדה לתכנון ותקצוב (ות"ת) במלגות לסטודנטים חרדים למשפטים ולמנהל עסקים, ולכן פחות חרדים פונים לתחומים אלו, שבמשך שנים היו פופולריים מאוד בקרבם. מצד שני חלה עלייה במספר הסטודנטים החרדים הלומדים באוניברסיטאות (מלאך וכהנר, 2018, עמ' 33).

במקביל לעליית מספר הסטודנטים החרדים, התגלתה התובנה כי אין זה מספיק להביא גברים חרדים אל ספסל הלימודים האקדמיים. הועדה לתכנון ותקצוב הצביעו על בעיות באיכות הלימודים במוסדות החרדים בגלל תנאי הסף הנמוכים, ריחוק ממוסד האם ולימודים בתחומים רוויים כגון מנהל עסקים ומשפטים (מלאך, כהן וזיכרמן, 2015, עמ' 36-37). יתרה מזאת רגב (2016) הראה ממצא מדאיג לגבי שיעורי הנשירה הגבוהים בקרב הגברים החרדים המתחילים לימודים אקדמיים. שיעור הנשירה המשוקלל בקרב גברים חרדים בשנים 2005-2014 עמד על 58% (מזה – 20% נושרים במהלך המכינה, ו-38% במהלך

התואר); לשם השוואה שיעור הנשירה אצל גברים יהודים לא-חרדים הוא כ- 30% בלבד, ואפילו בקרב גברים ערבים הוא עמד רק על 40% (רגב, 2016, עמ' 195).

רוב הנושרים למדו במכללות (בעיקר בקמפוסים חרדיים שתנאי הקבלה בהם מאוד מקלים) ובאוניברסיטה הפתוחה, שבה רמת הלימודים והדרישות האקדמיות גבוהות אך ההרשמה פתוחה לכל. רוב הסטודנטים החרדים התקבלו ללא בגרות וללא פסיכומטרי, ובמקרים רבים גם ללא מכינה כתחליף. תנאי קבלה מקלים אלו הם תופעה חדשה יחסית: בעוד בשנת 2000 26% מהסטודנטים החרדים התקבלו ללימודים אקדמיים ללא בגרות וללא פסיכומטרי, הרי שב-2014 שיעור זה טיפס ל-53% (בקרב יתר הקבוצות האוכלוסייה השיעור עומד על 5% עד 11% בלבד). מגמה זו היא פרי מדיניות שמטרתה להנגיש את האקדמיה לצעירים חרדים למרות תנאי הפתיחה המאתגרים (רגב, 2016, עמ' 199-198).

העובדה שרוב הסטודנטים החרדים (גברים) לא למדו מקצועות ליבה בגיל התיכון פוגעת מאוד ביכולתם להשלים תואר אקדמי, ונראה שללא שיפור בתחום זה שיעורי הנשירה של גברים יישארו גבוהים. בהשוואה למגזר הכללי רמת האנגלית של החרדים נמוכה במיוחד. עם זאת, הכנה אקדמית נאותה (במכינה) ומעטפת תומכת בתקופת הלימודים יכולה לשפר את סיכויי ההצלחה. במכללות הציבוריות למשל תנאי הקבלה קפדניים יותר, התמיכה מקיפה יותר ומגוון תחומי הלימוד גדול יותר – ובהתאם לכך שיעורי הנשירה של סטודנטים חרדים במוסדות אלו נמוכים משמעותית ביחס למכללות הפרטיות (שמציעות מבחר מצומצם של תחומי לימוד).

כיוון פעולה לשיפור מסגרות ההשכלה הגבוה לחרדים שעומד על שולחן הכנסת, ועורר דיון ציבורי נרחב, הוא הרחבת מסלולי הלימוד האקדמיים המותאמים לאוכלוסייה החרדית. בתוך התוכנית יש כוונה לאפשר פתיחת כיתות לימוד בהפרדה מגדרית בתוך הקמפוסים הראשיים של האוניברסיטאות, לאפשר לסטודנטים שאינם חרדים ללמוד בכיתות אלה, ולהרחיבם ללימודים גבוהים (תואר שני). אומנם התפיסה המקובלת בישראל היא שלא רואים בהפרדה מגדרית על רקע אורח חיים דתי-תרבותי כפסולה. אולם, צעדים אלה כן מנוגדים לעקרונות של שוויון ופלורליזם הנהוגים באקדמיה הישראלית ובכלל במרבית המרחב הציבורי.

ישנו ויכוח מחקרי לגבי המעשיות של שילוב נרחב יותר של גברים חרדים באקדמיה ללא מסלולי הלימוד המותאמים. בסקר שערך ד"ר אסף מלחי עבור המועצה להשכלה גבוהה נמצא כי 80% מהגברים החרדים לא יהיו מוכנים ללמוד במוסד לימודים שאינו מותאם לציבור החרדי (ובכלל זה הפרדה מגדרית). אולם, במאמר תגובה, ד"ר נטע ברק-כהן טענה כי השאלה שנשאלה רחבה מידי. בסקר שערכה, רק 50% מהגברים החרדים ציינו "חשש מפגיעה באורח החיים החרדי" כגורם המשפיע על החלטתם לצאת ללימודים. יתרה מכך, רק

1.5% ציינו את ההפרדה בין המינים כשיקול המרכזי שלהם ללמוד במסגרת אקדמית חרדית נפרדת.

יש בהצעה העומדת על הפרק משום פגיעה בשוויון ובפלורליזם הנהוגים באקדמיה הישראלית. ההצעה אף מעלה חשש מזליגת ההפרדה המגדרית לתחומי חיים אחרים. אולם, אם ניתן ללמוד את אותו תחום לימוד, באותו מוסד לימודים, במסלול רגיל (שאינו מותאם לחרדים) ההצעה אינה כופה על אף אדם לקחת חלק במסלול מותאם לחרדים. כלומר, נשמר העיקרון שאין כופים על אדם הפרדה מגדרית.

אחת הבעיות שניתן לזהות הוא הגיוון הנמוך יחסית בתחומי הלימוד אצל החרדים. לפי ממצאיו של רגב (2017) כמעט 50% מהתארים במגזר החרדי הם בתחומי מנהל עסקים, משפטים ומדעי הרוח (לעומת 30% בלבד אצל חילוניים). סביר כי הגיוון הנמוך הוא תוצאה של הזדקקות הגברים החרדים למוסדות לימוד נפרדים, ושל מספר הסטודנטים המעטים שאינם מאפשר לפתוח מקצועות לימוד רבים. התוצאה היא פניית בוגרים חרדים למקצועות רוויים, בוודאי ככל שהם מנסים להשתלב במקומות עבודה בתוך המגזר החרדי. רגב (2017) מצא, שבשונה מקבוצות אוכלוסייה אחרות, ההסתברות של סטודנטים חרדים יהיו מועסקים גבוהה מההסתברות שבעלי תואר חרדים יהיו מועסקים. ממצא זה מחזק את ההשערה שעבור הצעירים החרדים ההחלטה לפנות ללימודים (המעידה על הרצון לעבוד) חשובה יותר מן התואר עצמו בהקשר התעסוקתי (רגב, 2017, עמ' 22-23).

סיכום והמלצות מדיניות

עבודה זו הצביעה על מיומנויות העבודה הנמוכות של הגברים החרדים, ושהפערים האמורים נפערים כבר בשלב מערכת החינוך החרדית המכוונת, כמעט באופן מלא, לטיפוח חברת לומדי התורה. בדרך זו הילדים החרדים מוסללים כבר בגיל צעיר לחיים בהם יתקשו להיכנס בבגרותם לתעסוקה איכותית. אומנם, יש לקחת בחשבון את זכותם של הורים להעניק לילדיהם לחינוך התואם את השקפת עולמם. אך הניתוח שהובא מצביע כי אין בידי ההורים חופש בחירה מלא, שכן לבחירתם באופן חינוך ילדיהם השלכות חברתיות פנים חרדיות הוות גורל ברמה האישית. בחירה של הורים להעניק לילדיהם גם תכני לימוד כלליים פוגעת כליל בסיכוי ילדיהם להשתלב בעתיד באליטה החרדית (קרי להיות גדולים בתורה ולעסוק במשרות תורניות) ופוגעת במעמדם החברתי כפי שבא למשל לידי ביטוי בשידוך שיקבל הן הילד עצמו והן שאר הילדים במשפחה. הדרך להיחלץ ממלכודת זו הוא חיוב רובד מסויים של לימודים כלליים על מלוא האוכלוסייה החרדית שיאפשרו להעניק יכולות בסיסיות לילדים החרדים מבלי לפגוע בעתידים. המלצות עבודה זו לגבי מערכת החינוך החרדי הן:

- 1. קיום לימודי ליבה בחינוך היסודי.** יש לחייב קיומה תוכנית יסוד מלאה (לימודי ליבה) עד כיתה ח' בכל מערכת החינוך החרדית, לרבות במוסדות במעמד פטור. תוכנית יסוד זו צריכה לכלול גם לימודי אנגלית. במוסדות הממלכתיים תוכנית היסוד מכסה כמחצית שעות הלימוד של הילדים בגילאים אלו. על כן גם לאחר החלתה, מסגרת השעות תאפשר למוסדות החרדים להעניק גם תכנים של לימודי קודש התואמים את השקפת העולם של החרדית. יתרה מזאת, ככל שהמוסדות החרדיים ימשיכו לקיים יום לימוד ארוך כפי שקיים היום, למעשה תוכנית היסוד תקיף פחות ממחצית משעות הלימוד.
- 2. תקצוב מוסדות החרדים.** במצב הקיים היום מוסדות חרדים מוכרים שאינם רשמיים ומוסדות פטור מקבלים תקצוב ממשלתי חלקי, מאחר וחובת לימוד הליבה אצלם הוא חלקי. אם התווספות הדרישה ללימודי ליבה, יש להעלות את תקצוב כלל מוסדות החינוך החרדיים בשלב היסודי ללפחות 100% מהתקציב הממלכתי. יש להבחין כי קיום מקביל של לימודי קודש ולימודים כלליים מחייב לבנות מערכת מורכבת בתוך המוסדות החרדיים שכן המורים ללימודי ליבה אינם המורים ללימוד תורני. על מנת לאפשר למוסדות החרדיים את האוטונומיה לקיים גם לימודי קודש התואמים את השקפת עולמם, יש להעניק למוסדות החרדיים תוספת תקצוב (מעבר ל-100% של החינוך הממלכתי) עבור לימודי קודש. תוספת תקצוב זה תותנה, ברמת המוסד בעמידה ברף השיגים ללימודיים כלליים כגון תוצאות בית ספריות במבחני מיצ"ב, כולל במקצוע האנגלית.

3. **פיקוח על החינוך החרדי.** מזה כמעט עשור ישנו מרכיב מסוים של לימודי ליבה בחינוך היסודי החרדי, אך הפיקוח על חובה זו לקה במהלך השנים בחסר. יש לעבות את מערך הפיקוח והבקרה על המוסדות החרדים בכדי לאתר בזמן אמת העדר עמידה בדרישות הלימודים הכללים במוסדות החרדים ורמת לימודי נמוכה. על מנת להתמודד עם חשש הציבור החרדי מתכנים לימודיים בתוכנית היסוד שסותרים את ערכי העולם החרדי, יש להקים וועדה פדגוגית, שתבחן את תוכנית הלימוד במוסדות החרדיים, ובמקרה הצורך תתאימה למוסדות החרדים. הוועדה צריכה לכלול הן נציגים ממשד החינוך, נציגי ציבור (לא חרדי) נציגים תורניים ונציגי הורים מהציבור החרדי. וועדה כזו תוכל להמליץ לשר החינוך כיצד לטפל בסודיות לימוד במקצועות כמדעים ואזרחות.

4. **מורים למקצועות ליבה.** אחת הבעיות שנידונה בפרקים קודמים היא העדר הכשרתם של המורים הקיימים היום במערכת החינוך החרדי ללימוד מקצועות חו"ל. המורים הקיימים נבחרו על סמך יכולתם התורנית, ומרביתם גם לא למדו חינוך. במצב זה אין ביכולתה של המערכת ללמד את הילדים ברמת הישגים נאותה. על מנת לגשר על פער זה, וודאי לטווח הזמן הבינוני יש לבחון מודל בו מורים מהחינוך הממלכתי או הממלכתי-דתי ילמדו בתלמודי התורה מקצועות חול. בישובים מעורבים ניתן אף לבחון מודלים של בתי ספר תאומים. ניתן לצפות ששיתופי פעולה כאלה גם יביאו לחלול של חשיבה חינוכית מודרנית ולא רק העברה נקודתית של מקצוע ליבה.

5. **לימודי מחשב בחברה החרדית.** אף כי בכל מוסדות החינוך הממלכתיים חלק מהלימודים נעשים באופן מתקשב, לימודי מחשב אינם מקצוע בתוך תוכנית היסוד של משד החינוך. אולם ברור כי יכולת עבודה, ולו בסיסית, בסביבה ממוחשבת היא מרכיב חשוב בכישורי עבודה בשוק העבודה הנוכחי. בפרק הראשון הוצגו ממצאים כי מיומנות העבודה החסרה ביותר אצל גברים חרדים היא יכולת פתרון בעיות בסביבה מתוקשבת (לוח 1). ההימנעות משימוש במחשב נוגע לעניין השקפתי בעולם החרדי. המלצת עבודה זו היא לפעול לקידום יכולות עבודה במחשב דרך חינוך לא-פורמאלי וולונטרי (חוגים).

6. **לימודי ליבה בדרג העל-יסודי.** כיום אין לימודים כללים במערכת החינוך החרדית העל יסודית, והיא כל כולה סבה סביב לימודי קודש. גם אם מקיימים לימודי ליבה מושלמים עד כיתה ח', במסלול חייו של חרדי שלא ייגע לאחר מכן במתמטיקה, באנגלית, בכתיבת עברית וכו' במשך 8-10 שנים עד אשר יצא מהישיבה – יהיה קשה מאוד להשלים פערים אלה, גם במסגרת מכינות למניהם. על כן, יש לפעול ליישום תוכנית רב שנתית להעלאת שיעור לימודי הליבה במוסדות העל-יסודיים החרדיים עד ל-75% משעות הליבה בחינוך הממלכתי בעוד כ-10 שנים. יש להתנות את תקצובן של המוסדות החרדיים (תרבותיים-ייחודיים) בעמידה בהישגים לימודיים בסיסיים.

מאחר ולא מתקיימים מבחנים כדוגמת מיצ"ב בשלב התיכון, ואין מדובר במוסדות שיגישו את תלמידיהם לבגרות, יש לבנות מבחן סקר שיערך בקרב המוסדות בתחומי לימוד הליבה.

7. **תמיכה בישיבות תיכוניות.** בכדי לאפשר ליותר גברים חרדים לסיים את לימודי העל-יסודי עם תעודת בגרות יש לתמוך בקיומם של ישיבות תיכוניות. תעודת הבגרות תאפשר בשלב מתקדם יותר של חיי התלמיד להתקבל ללימודים אקדמאיים ללא מכינה. יחד עם זאת, מרבית הציבור החרדי לא יוותר במקביל ללימודי הבגרות גם על לימודי קודש וזה דורש הן יום לימודים ארוך והן החזקת מערך הוראה כפול – ללימודי קודש וללימודי חול. על מנת להקל מבעיית עלות הלימוד העודפת בישיבות אלה ביחס לישיבות הקטנות, יש להעניק תמיכה כספית ייעודית לישיבות תיכוניות חדשות. זאת למשך זמן מוגבל של כחמש שנים במהלכן הישיבה תוכל לבסס את שמה ולמשוך אליה מורים טובים (מלאך, כהן וזיכרמן, 2015, עמ' 87-88).

8. **אכיפת הוראת לימודי ליבה.** יתכן כי מוסדות חינוך חרדיים יבחרו לא לקיים לימודי ליבה אפקטיביים במחיר של איבוד תקצוב. כבר היום משלמים ההורים החרדים שכר לימוד גבוה מאשר בחינוך הממלכתי. לכן, אין להסתפק רק בתמריצים וסנקציות כספיות כנגד מוסדות חינוך חרדיים שלא יקיימו את הוראות לימודי הליבה. במקרים של הפרה בוטה של ההוראות יש לקבוע תקנות שיאפשרו לרשויות להטיל סנקציות נוספות כגון סגירת מוסדות ותביעה אישית כנגד מפעילי מוסדות.

9. **לימוד החברה החרדית במסגרות הממלכתיות.** עבודה זו נגעה בשסע בין הציבור החרדי לציבור הכללי בעיקר מזווית הראייה של הנורמות בציבור החרדי. אין להתעלם מכך שחלק מעוצמת השסע נובע מאי-הבנת הציבור החרדי בקרב הציבור הכללי. חלק מהנורמות החרדיות נתפסות בעיני הציבור הכללי כמבטאים "עצלנות", "פרזיטיות", "בורות" ועוד. הכרת החברה החרדית מלמדת שאין הדבר בהכרח כך. דרך חייהם מבטאת אמונה ערכית והשקפת עולם שהושרשה מזה דורות עליה משלמים בציבור החרדית עלות חומרית לא מבוטלת – עוני, חיי סגפנות ובכל הקשור לאברכי הישיבות אורך חיים של לימודים אינטנסיביים, סיוזיפיים ומאתגרים. על מנת להנחיל הבנה זו בקרב הציבור הכללי, או לפחות לאפשר גיבוש תפיסה מושכלת לגבי החרדים יש לקיים במסגרת החינוך הממלכתי (והממלכתי דתי) תוכנית לימודים ייעודית להכרת הכרת כלל זרמי המיעוטים בישראל, ובכללם הציבור החרדי.

10. **מסלולי לימוד מותאמים לאוכלוסייה החרדית.** בראיית מכלול השיקולים, יש להרחיב את המסלולים לחרדים באוניברסיטאות, לרבות קיום כיתות בהפרדה מגדרית בקמפוסים המרכזיים של האוניברסיטה. מסלולים אלה יסייעו בקידום התכלית הראויה של שליבו האפקטיבי של גברים חרדים בכלכלה הישראלית. על מנת, לצמצם פגיעה ערכית בצעד זה יש להתנות קיומם של מסלולים אלה בכך שלא

יפגעו במרחב הציבורי הראשוני של הסטודנטים הרגילים (כלומר שהקמת הכיתות והמרחבים סביבם יהיו בתוך הקמפוס הראשי אך במקום נפרד – קומה בניין או גוש בניין וכו'). מאחר וההפרדה נעשית מטעמי דת, ולא מטעמי הדרת נשים, יש לפתוח מסלולים אלה לחרדים (מי שלמד במוסד לימוד חרדי) ולמי שמצהיר כי בחירתו בכיתה זו היא מטעמי דת. הרחבות אלה יש לקבוע כהוראה לעשר שנים, תוך חובת קיום מחקר מלווה לתוכנית אשר תאפשר לקבוע בתום עשר השנים את האפקטיביות של התוכנית מבחינת: שילוב בוגריה בשוק העבודה, העלאת שכר בוגריה והעדר פגיעה באורח החיים של סטודנטים במסלולים רגילים.

11. רפורמה במערך המכינות עבור האוכלוסייה החרדית. יש להטיל על המלי"ג לקבוע אמות מידה שיעניקו יותר גמישות בשימוש בתעודת הסיום של המכינה – הן שימוש בתעודה ללימוד במספר מקצועות והן הכרה בתעודה במספר מוסדות. מאחר ומערך המכינות כבר קיים, נראה שיש יתרון לפתרון כזה על פני הקמת מסגרת מיוחדת להשלמת בגריות לבוגרי מערכת החינוך החרדי. יתרה מזאת, תוכנית מכינה בתוך המוסדות האקדמיים נותנת כבר צעד ראשון של שילוב בתוך מוסדות ההשכלה הגבוהה ומונעת תהליך קיצוני של הרחבת מספר הסטודנטים רק על ידי הורדת ספי הכניסה.

מכלול צעדים, כפי שהציע עבודה, אינו כופה על החברה החרדית להתפרק מעולם הישיבות. הוא מוכוון לפתוח בפני הגברים החרדים שיבחרו בבגרותם את האפשרות לצאת לשוק העבודה ולזכות בשכר שיאפשר להם לקיים אורח חיים מחות למעגל העוני. פתיחת אפשרות כזאת, צפויה להביא להעלאת שיעורי התעסוקה בקרב הגברים החרדים אשר הכרחית לשימור הרמת ההכנסה הכלכלית עליה הגיע המשק הישראלי.

ביבליוגרפיה

- דומב, יחיאל (2004). **זאב לב: תלמיד חכם, מדען וחלוץ בחינוך התורני**. בדד: כתב עת לענייני תורה ומדע 15, עמ' 77-83.
- הורביץ, נרי (2016). **החברה החרדית – תמונת מצב**. המכון החרדי למחקרי מדיניות, אוגוסט 2016.
- זיכרמן, חיים (2014). **שחור כחול-לבן: מסע אל תוך החברה החרדית בישראל**. ידיעות ספרים.
- כהן, בצלאל (2005). **מצוקה ותעסוקה בחברה החרדית – מבט מבפנים**. מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, ירושלים, נובמבר 2005.
- לופו, יעקב (2003). **מפנה בחברה החרדית: הכשרה מקצועית ולימודים אקדמיים**. ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- לופו, יעקב ואסף מלחי (2012). **יחסם של תלמידי ישיבות חרדים ללימודים כלליים ולימודי מקצוע**. מנהל מחקר וכלכלה, משרד התעשייה, מסחר ותעסוקה.
- מלאך, גלעד, דורון כהן וחיים זיכרמן (2015). **מכניסה לתעסוקה לתעסוקה מכניסה: תכנית אב לתעסוקת חרדים**. המכון הישראלי לדמוקרטיה, מחקר מדיניות 111.
- מלאך, גלעד ולי כהנר (2018). **שנתון החברה החרדית בישראל 2018**. המכון הישראלי לדמוקרטיה, סדרת חרדים בישראל.
- פראן, סופיה ואביעד קלינגר (2018). **תחזית אוכלוסיית ישראל 2015-2018**. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, מאי 2018.
- פרידמן, מנחם (2006). **"על הנסים": פריחתו של "עולם התורה" (הישיבות והכוללים) בישראל**. בתוך: עמנואל אטקס (עורך), **ישיבות ובתי מדרשות**, ירושלים: מרכז זלמן שזר, עמ' 431-442.
- קלעגי, תהילה ואורנה בראון-לבינסון (2017). **השתלבות מתבדלת – חרדים אקדמאיים במשק הישראלי**. המכון הישראלי לדמוקרטיה, מחקר מדיניות 115.
- רגב, איתן (2013). **השכלה ותעסוקה במגזר החרדי**. מרכז טאוב, דו"ח מצב המדינה 2013.
- רגב, איתן (2016). **אתגרים בהשתלבות חרדים בלימודים אקדמיים**. מרכז טאוב, דו"ח מצב המדינה 2016.

רגב, איתן (2017). **דפוסי השתלבות החרדים בשוק העבודה: ניתוח פנים-חרדי והשוואה רב מגזרית**. מרכז טאוב, דו"ח מצב המדינה 2017.

פסיקה:

בג"ץ 4805/07, **המרכז לפלורליזם יהודי – התנועה ליהדות מתקדמת בישראל נ' משרד החינוך**, פ"ד סב(4) 571 (2008).

חקיקה:

חוק חינוך ממלכתי, תשי"ג-1953.

תקנות חינוך ממלכתי (מוסדות מוכרים), תשי"ד-1953.

חוק מוסדות חינוך תרבותיים ייחודיים, תשס"ח-2008.

ראיונות:

הרב כהן, בצלאל. ראש ישיבת חכמי לב, 5.2.2019.

הרב פרבשטיין, יעקב. מנהל פרויקטים במכון ירושלים ודיין פנים חרדי, 6.2.2019.

קרומבי, איציק. מנכ"ל ביזמקס, 13.1.2019.

תיק, ישראל. המכון החרדי למחקרי מדיניות והנציג החרדי במל"ג, 31.1.2019.